

УДК 340.1

Л.М. ШИПЛОВ, канд. юрид. наук, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого

ПРАВО УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ В ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ **М.І. МІХНОВСЬКОГО**

Ключові слова: М.І. Міхновський, право націй на самовизначення, національний суверенітет, колективні права, права людини

Останні 60 років цивілізований світ живе під знаком Загальної декларації прав людини [1], яка і сформулювала сучасний вектор поступу людства. Права і свободи людини визнанні невмирущою трансцендентною цінністю. Але так само очевидно, що свобода кожного є неодмінною умовою свободи всіх. І тому не випадково, що творець Декларації - Організація Об'єднаних Націй, яка в своєму Статуті проголосила основоположною метою власного існування «знову ствердити віру в основні права людини... в рівність великих і малих націй», доклала чимала зусиль до закріплення колективних прав людини, ключовим з яких стало право націй на самовизначення. Вже в Декларації про надання незалежності колоніальним державам і народам, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 14.12.1960 року, однозначно проголошувалося, що «підкорення народів іноземному ярму та владарюванню і їх експлуатація є відкиданням основних прав людини», а відтак «всі народи мають право на самовизначення; в силу цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і здійснюють свій економічний, соціальний і культурний розвиток». Ця новела була продубльована в повному обсязі в статті 1 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права [2], та Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права [3], від 16.12.1966 року, які й донині визначають засади сучасного світового устрою.

І тим сумніше визнавати факт, що вітчизняний істеблішмент старанно запозичуючи міжнародні зразки, часто-густо не звертає уваги на власну ідейно-політичну спадщину. Бо, тоді виявиться, що більше ніж на півстоліття раніше моменту визнання світовою спільнотою на міжнародному рівні колективних прав людини, в Харкові вже розроблялося теоретичне обґрунтування права української нації на самовизначення. Мова йде про доробок Миколи Івановича Міхновського (1873-1924), харківського адвоката, активного громадського діяча часів Української Центральної Ради.

Його життя, діяльність та творчість лише зараз стають об'єктом дослідження історичної (тут слід особливо відзначити ґрунтовну біографічну розвідку В. Турченка [4], дисертаційні дослідження В. Ситніка [5], А. Бутенка [6]) та політичної (зокрема, робота О. Кулика [7]) наук. Але як не дивно, юриспруденція, в межах якої, здавалося б, найбільш повно розкрилася суть політико-правових поглядів М. Міхновського, лишається індиферентною до цієї постаті. Попри те, що згадка імені та ідей М. Міхновського є звичним у вітчизняних підручниках з історії вчень про державу і право [8, 9], власне ґрунтовні історико-правові розвідки [10] з його теоретичної спадщини є, скоріш, виключенням із правила, аніж самим правилом. Така незадовільна розробленість теми безумовно вказує на актуальність та перспективність досліджень юридичною наукою поглядів М. Міхновського про право української нації на самовизначення та державну незалежність. Ми ж маємо на меті долучитися до цієї перспективи та проаналізувати думки видатного юриста в контексті заявленої проблеми, спираючись при цьому на предмет і метод історії політичних і правових вчень, що, власне, й становить наукову новизну нашої статті.

Бібліографія праць М. Міхновського складає 25 найменувань [11], кожна з яких потребує окремого дослідження, але найбільш визначальною з огляду на тему нашої

статті є відома його робота «Самостійна Україна» [12]

Поява в 1900 році концептуальної праці, яка проголошувала та обґрунтовувала право української нації на самовизначення, було закономірним результатом еволюції форм національного руху, а разом із нею – і суспільно-політичної думки. Так, чеський дослідник М. Грох виділяє в історії кожного національного руху три основні етапи, кожен з яких може виявитися кінцевим, без переходу в наступну фазу: дослідницький, коли певна етнічна спільнота виокремлюється етнографіями, мовознавцями, фольклористами, як об'єкт наукового інтересу; просвітницько-патріотичний — на цьому етапі національна свідомість як свідомість своєї окремоті вноситься інтелігенцією вглиб етнічного масиву (через постановня національної школи, преси тощо); на третій стадії відбувається перехід в сферу політики та боротьби за політичне самовизначення [13, с.22-23].

Тому можна констатувати, що «Самостійної України» М. Міхновського, яка водночас стала і політичною програмою (принаймні на етапі її організації) першої української політичної партії в Російській імперії – Револьюційної української партії [14, с.1], засвідчила перехід вітчизняного національного руху до третьої стадії розвитку.

Саму роботу Миколи Міхновського можна поділити на декілька взаємопов'язаних частин (слід зауважити, що оскільки в самому тексті такий поділ відсутній, він здійснюється суто умоглядно, за напрямком аргументації автора): теоретична основа права української нації на самовизначення, її формально-юридична та природно-правова підстави, механізм практичної реалізації.

Перш за все, на початку твору виокремлюється його центральна ідея - *теоретична формула права націй на самовизначення*: «...кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави, ...тільки держава одноплемінного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежану змо-

гу усестороннього розвитку духового і досягнення найліпшого матеріального гаразду; ...розцвіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою», і як підсумовуюча максима – «державна самостійність є головна умова існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин» [12, с.425].

Власне, більша частина роботи і присвячена ствердженню наведеної конструкції на українському емпіричному матеріалі. В роботі Міхновській наводить достатньо велику кількість аргументів на користь національної незалежності, які, в свою чергу, можна поділити на дві групи: перша – пов'язана із незаконністю анексії України, а друга – із недотриманням як особистих, так і колективних прав українців в Російській імперії.

Узагальнення вищенаведеного дає можливість вичленити в «Самостійній Україні» дві підстави реалізації права української нації на самовизначення. Першу можна окреслити як формально-юридичну. В контексті її обґрунтування, автор аналізує формальні причини припинення державної незалежності України та юридичну можливість її відновлення у майбутньому. Друга підстава національного самовизначення може бути охарактеризована як природно-правова. Така назва цілком прийнятна, оскільки Міхновським цілком слушно робиться висновок, що порушення природних прав людини за національною ознакою може бути припинено лише у власній державі цієї нації.

Формально-юридично підстава права української нації на самовизначення випливають із першої тези формули Міхновського - «...кожна нація з огляду на міжнародні відносини хоче вилитись у форму незалежної, самостійної держави...» та обґрунтовується шляхом історично-правового аналізу еволюції української державності.

М. Міхновський зазначає, що «через увесь час свого історичного існування нація наша з найбільшими зусиллями пильнує вилитися у форму держави самостійної і незалежної»

[12, с.427]. Прикладами вітчизняної державності для М. Міхновського є князівства Київської Русі, «галицько-руське князівство», «литовсько-руське князівство», гетьманати Богдана Хмельницького та Івана Мазепи.

Таким чином, як зазначає автор, «головніший закид, який роблять нам наші суперники, ...ніби ми ніколи не склали держави і через те не маємо під собою історичної підстави» є проявом незнання ані історії, ані права.

Що стосується Переяславського договору, за яким нібито Україна добровільно відмовилася від власної державності на користь Московського царства, М. Міхновський здійснює юридичний аналіз форми та змісту вказаного документу для спростування наведеного аргументу.

Для реалізації поставленої мети автор «Самостійної України» використовує тогочасні теоретичні положення науки міжнародного права. За ними, держави поділяються на прості та складні. Різновидом складних є так звані «спілки держав» - «форма злучення, при якій шанування і підлягання спільним інституціям не тільки не виключає внутрішньої і надвірної самостійності злучених держав, але навпаки, оберігання тієї самостійності стає метою злучених держав» [12, с.426]. До ознак «спілки держав» належать: можливість її утворення країнами з різними формами правління, підставою об'єднання є добровільна згода сторін, за суб'єктами новоутворення зберігається право на міжнародні відносини.

Наведені риси з очевидністю говорять про те, що М. Міхновський має на увазі конфедерацію (історичні приклади яких він і приводить: Північно-Американські сполучені штати, Швейцарська спілка, та Германський союз), і саме така форма міждержавного об'єднання, за його логікою, впливає із змісту статей Переяславського договору (самостійне формування вищої державної влади, наявність власних збройних сил, права міжнародних відносин, невтручання московського уряду у внутрішні справи України то-

що) [12, с.426-427]. Таким чином, козацька Україна виступає повноцінним суб'єктом міжнародного права – членом конфедерації з Московським царством.

Всі ж наступні дії останньої з приводу інкорпорації України до складу російської монархії не мають для неї жодного юридичного наслідків, так як Переяславський договір мав двосторонній характер, був укладений між українським народом та московським царем, тому усі потенційні його зміни можливі лише за обоюсторонньої згоди, якої з боку української сторони ніколи не було. (В цьому плані показовою є аргументація, що приписується Пилипу Орлику: переяславська угода – це «...союзний договір, укладений між царем Олексієм Михайловичем з одного боку та гетьманом Хмельницьким і Станами України з другого», а відтак всі наступні видозміни Березневих статей певними гетьманами на угоду Москві не можуть бути визнаними чинними, оскільки, «...це зречення не касує ні в чому прав України, бо гетьман не міг дарувати того, що належало Станам» [15, с.45-46], а відтак «...козаки мають за собою право людське і природне, одним з головних принципів котрого є: народ завжди має право протестувати проти гніту і повернути уживання своїх стародавніх прав, коли матиме на це слушний час» [15, с.46]).

В подібному ракурсі мислить і Микола Міхновський, - якщо «Переяславська конституція» перетворилася лише на «історичний акт», коли «один із контрагентів ...переступив контракт, то другому контрагентові лишається на вибір: або вимагати від свого контрагента виконання контракту в тому розмірі й напрямку, в якому він був прийнятий обома ними, або узнавши контракт зламаним у всіх його частинах, зірвати усякі зносини з контрагентом» [12, с.428].

У продовження свого обґрунтування, автор критично оцінює аргумент про давність набуття українських територій як легальну підставу їх перебування під юрисдикцією Росії. М. Міхновський формулює наступні заперечення до такого підходу: по – перше,

не може бути набуто на підставі давності те, що було отримане злочинним шляхом. Давність може мати місце лише у відносинах, оформлених правом, але аж ніяк у безправних стосунках України із Росією; по-друге, термін давності не може поширюватися на злочини проти свободи [12, с.428].

Таким чином, М. Міхновським обгрунтовані формально-юридичні підстави для можливості реалізації українською нацією права на самовизначення аж до утворення власної держави: одностороннє недотримання російською стороною Переяславського договору та інкорпорація України у склад Росії в протиправний спосіб. Відсутність *дійсно правового* зв'язку між Російською імперією та українською нацією дозволяє останній визначати політичний статус на власний розсуд.

Природно-правова підстава української нації на самовизначення. Безпосередньою ж причиною, яка робить вкрай актуальною здійснення права на самовизначення – є системне порушення колективних прав української нації. Стан їх дотримання російським урядом М. Міхновський виклав доволі емко: «Смерть політична, смерть національна, смерть культурна...» [12, с.429]. Кожне положення автор намагається докладно пояснити.

В царині політичної свободи Міхновський робить цілком логічний висновок, що «коли в українській державі відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних політичних прав людини» [12, с.429]: український підданий має менш прав, аніж російський; на керівні посади призначаються виключно представники російської нації або асимільовані українці; для опонентів режиму сталою практикою є заслання до Сибіру; на законодавчому рівні порушується основні права людини.

Національний гніт набув радикальних репресивних форм, «коли українцеві не вільно признаватись до своєї національності, і коли любити вітчизну рівнозначно, що бути державним зрадником». В умовах дії Емського указу від 17.05.1876 року про заборону укра-

їнської мови, з «...дітей готують по школах заклятих ворогів і ненависників нашому народові» [12, с.426], і «не тільки панує над Україною цар-чужинець, але й сам Бог зробився чужинцем і не вміє української мови» [12, с.429]. Таким чином, зазначає автор «Самостійної України», українська нація платить «данину» за свій бездержавний стан не лише матеріальними ресурсами, але й «інтелект та психіка стали є засобами експлуатації». Така ситуація повторюється не вперше в історії України: вітчизняна еліта ще від часів польського панування обслуговує інтереси держав-окупантів, - змінюється їх назва, а стан речей - ні.

Вказане зумовлює песимістичний висновок про культурну деградацію української нації. Але саме цей висновок і є, на думку М. Міхновського, найголовнішим аргументом про необхідність національної державності: «Доки ми не здобудемо собі політичних й державних прав, доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби, бо інтерес наших господарів є цілком супротивний нашим інтересам, бо розплющення очей у рабів є небезпечне для панів» [12, с.430-431].

Через призму наведеного стає зрозумілим сенс другої та третьої тези М.І. Міхновського в його формулі права національного самовизначення, - лише національна держава може дати своїм громадянам особисту та економічну свободу; розвиток особистості можливий лише в державі, для якої вона є метою.

Втім, наш аналіз був би неповним, якби окрім розгляду формально-юридичної та природно-правової підстав права української нації на самовизначення, ми не дослідили ще один елемент теоретичної моделі Миколи Міхновського, - *механізму практичної реалізації цього права.*

Так, рушійною силою національного визволення має стати нова еліта – «українська інтелігенція третьої формації». Якісна ознака, що її відрізнятиме від перших двох (що перебували на службі Польщі та Росії) - відданість українському народові. На відміну

від попереднього українофільського руху, що мав «характер недоношеної розумом етнографічної теорії» [12, с.432] нова еліта повинна бути організатором та виразником загальносуспільних інтересів, володіти політичною волею до боротьби за національні права.

Необхідність такої боротьби впливає як з права окремої людини на життя, так і подібного, заперечуваного царатом, колективного права цілої нації. Боротьба за національну свободу може набувати різних форм – від культурної аж до збройного повстання – «ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою» [12, с.432-433].

Разом з тим, Микола Міхновський розуміє, що на 1900 рік, рік написання «Самостійної України», практична можливість здобуття державної незалежності дорівнювала нулю, тому він визначає її як стратегічну мету, а тактичним завданням висуває «повернення... прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії».

Слід зазначити, що ідеї М. Міхновського в абсолютної більшості тогочасної інтелігенції сприймалися як фантастичні (про що красномовно свідчить той факт, що окрім «Самостійної України» існувало лише економічне обґрунтування національної державності галицького вченого Ю. Бачинського «Україна irredenta» [16]), але міне всього 18 років, і вже його критики самі проголосять незалежність України в IV Універсалі Центральної Ради.

Втім, як зазначає польський філософ Є. Шацький, за свого зародження жодна велика ідея не варта здійснення, проте, щоби зберегти за нею можливість перемогти в майбутньому, треба перш за все дозволити їй жити, наскільки б дивною вона на перший погляд б не здавалася [17, с.27]. Логіка історичного розвитку багато в чому підтвердила правоту видатного харківського юриста, прикладом якої є як і реалізований факт самовизначення української нації, так і міжнародне гарантування цього права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини 1948 р. – К. : Право, 1995. – 16 с.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. – К. : Право, 1995. – 40 с.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. – К.: Право, 1995. – 16 с.
4. Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово / Ф. Турченко . - К. : Генеза, 2006. – 320 с.
5. Ситнік В. П. Громадсько-політична діяльність М. Міхновського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. П. Ситнік. - Київ, 2005. - 16 с.
6. Бутенко А. П. Еволюція поглядів М. Міхновського на українську державність та шляхи їх практичної реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / А. П. Бутенко. – Черкаси, 2006. - 12 с.
7. Кулик С. М. Микола Міхновський у суспільно-політичних процесах України (кінець XIX – перша чверть XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / С. М. Кулик. – Чернівці, 2003. – 15 с.
8. Демиденко Г. Г. История учений о праве и государстве : курс лекций. / Г. Г. Демиденко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков : Право, 2008. – 432 с.
9. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Харків : Право, 2008. – 240 с.
10. Комзюк Л. Т. Драгоманівська конституційно-правова концепція політичної самостійності України і XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Л. Т. Комзюк. – Харків, 1999. – 18 с.
11. Турченко Федір. Бібліографічний по-

кажчик Миколи Міхновського (1873-1924) / Федір Турченко // Молода нація. – 2003. – № 2 (27). – С. 245-246.

12. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Націоналізм : Антологія. 2-ге вид. / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий / М. Міхновський. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 425-433.

13. Hroch M. Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations / M. Hroch. - Cambridge, itd: Cambridge University Press, 1985. – 220 p.

14. Березовський О.М. Револьюційна українська партія в працях дореволюційних до-

слідників / О. М. Березовський // Гілея. – 2010. – Вип. 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_30/Gileya30/I14_doc.pdf.

15. Орлик П. Вивід прав України / П. Орлик // Вивід прав України / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. - Львів : МП «Слово», 1991. – С. 45-49.

16. Бачинський Юліан. Україна irredenta / Юліан Бачинський. - К. : Основні цінності, 2003. - 176 с.

17. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий ; Пер. с польск. ; общ. ред и послесл. В. А. Чаликовой. - М. : Прогресс, 1990. - 450 с.

Шипілов Л. М. Право української нації на самовизначення в ідейній спадщині М.І. Міхновського / Л. М. Шипіло // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 422–427 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10slmicm.pdf>

Проаналізовано працю Миколи Міхновського «Самостійна Україна», в якій вперше у вітчизняній політико-правовій літературі було обґрунтовано право української нації на самовизначення. Розглянуто складові його концепції: формально-юридичні та природно-правові підстави національного самовизначення, пропонувані в творі механізми його реалізації.

Шипілов Л.Н. Право украинской нации на самоопределение в идейном наследии Н.И. Михновского

Выполнен анализ работы Николая Михновского «Самостоятельная Украина», в которой впервые в отечественной политико-правовой литературе было обосновано право украинской нации на самоопределение. Рассмотрены составляющие его концепции: формально-юридические и природно-правовые основания национального самоопределения, предложенные в произведении механизмы его реализации.

Shipilov L. M. The Right of the Ukrainian Nation to Self-Determination in Its Ideological Heritage, Left by M.I. Mikhnovskiy

The work of Mikola Mihnovskyi «Independent Ukraine», in which at the first time in national political-legal literature was grounded Ukrainian nation right of self-determination, was analyzed. Basic elements of his conception were considered: formal-legal and natural-legal grounds of national self-determination, offered in the work mechanism of its realization.